

ИКОНОМГЕОГРАФСКИ АНАЛИЗ И ПРОБЛЕМИ НА СЕЛИЩНАТА АГЛОМЕРАЦИЯ В ПОРЕЧИЕТО НА РЕКА ЦИБРИЦА

И. Пенков, М. Михайлов

Настоящата работа е плод от няколкогодишни икономгеографски изследвания, проведени в селищата от поречието на р. Цибрица. Чрез нашите проучвания изпълняваме приятното задължение, което произтича от подписания договор между Софийския университет „Климент Охридски“ и ръководството на ОНС Михайловград.

На базата на икономгеографски анализ се стремим да разкрием проблемите, съпътстващи развитието на селищната агломерация „Цибрица“¹. Обединяващо звено за формирането и развитието на проучваната агломерация са селското стопанство и единната транспортна мрежа, общото използване водите на р. Цибрица, почвени-те ресурси и т. н.

Литературата за селищата от поречието на р. Цибрица е оскудна. За някои от тях има много малко писано в книгата на Д. Попов—гр. Лом и околния му (1927 г.). В научно-популярен аспект е писано за Вълчедръм, Долни и Горни Цибър от проф. Иг. Пенков в книгата „Дунав и българското крайбрежие“ — 1947 г., в сп. География от 1953 г. Затова много ни помогнаха теренните проучвания през 1975 и 1976 г. Тук е уместно да благодарим за оказаното разбиране и съдействие на другарите от окръжна планова комисия в Михайловград и лично на др. Л. Стоянов.

* * *

Проучваната от нас селищна агломерация „Цибрица“ заема североизточния дял на Михайловградски окръг и представлява 12,9% от територията му. Благоприятното географско положение в Североизточна България се изразява от непосредствения излаз на агломерацията към р. Дунав и от важното кръстовище на шосейните пътища. За съжаление пристанището ѝ Д. Цибър засега има локално значение. Преди 9. IX. 1944 г. е участвувало главно в износа на р. Дунав. Така например през 1940 г. на него са натоварени

¹Формираната селищна агломерация в поречието на р. Цибрица за по-кратко я наричаме селищна агломерация „Цибрица“.

9593 т зърнени храни, фасул и слънчоглед, произведени в поречието на р. Цибрица. Към пристанището са построени магазини. В перспектива, успоредно с нарастване на икономическия потенциал на селищната агломерация „Цибрица“ ще нараства и значението на пристанище Д. Цибър, като неговите функции придобиват и междинен районен характер. Това става възможно, понеже все повече се черпват потенциалните възможности на близкото голямо пристанище Лом.

През южната част на селищната агломерация преминава шосето от София и Михайловград за Лом. Неговата натовареност все повече нараства, защото това е не само единствената най-пригодна транспортна връзка на окръжния център Михайловград с пристанище Лом, но и най-близката сухоземна връзка на нашата столица с р. Дунав.

Ние сме сторонници на идеята за строителство на скоростна автомагистрала Лом—София—Солун. Реализирането на тази идея ще има положително въздействие и върху стопанското развитие на селищната агломерация. Все повече нараства значението и на минаващото диагонално през агломерацията шосе Видин—Лом—Вълчедръм—Михайловград—Б. Слатина—Плевен. Тази пътна артерия пряко свързва селищната агломерация със селищните среди, формирани в поречието на р. Лом, съответно на р. Огоста.

Селищната агломерация „Цибрица“ заема територия от 461 км², чиято правоъгълна форма е с дължина 35 км и средна ширина 11—12 км.

Стопанският живот на селищата от поречието на р. Цибрица се развива в условията на Западната Дунавска равнина, която има ясно изразен плоскоравнинен релеф. Специфична особеност на преработваната територия е, че тя включва междудолинни ридове, ограничени от реките Лом, Цибрица и Огоста, характерни със своя асиметрия. Тези земи местното население нарича Златия. „Това наименование се свързва с широка лъсоча равнина, слабо засегната от ерозия, отличаваща се от околните земи с плодородието си“.

Важен селищнотворящ фактор е р. Цибрица, която събужда интереса на северните склонове на Широка планина. Общата посока на долината на р. Цибрица е северозточна. От с. Черни връх до устието тя е твърде широка. Левите долинни склонове на р. Цибрица са дълги, плоски, със среден наклон 1°. Покрити са с лъсоча в най-югозападните си части с плиоценски пясъчливи глини и пясъчни чакъли. Тук са разположени големи масиви на АПК с общо няколко хиляди декара, заети главно със зърнено-клевни и зърнено-фуражни култури. Равнинният терен позволява повсеместно прилагане на механизацията в земеделието и развитието на пътни

* Мишев, К., Геоморфоложки изследвания на Дунавската хълмиста равнина между реките Видоля и Огоста, Изв. на ГИ на БАН, т. IV, С., 1957, стр. 30.

режа на агломерацията. Шосето Д. Церовене—Д. Цибър, което е основната транспортна ос на агломерацията, е почти успоредно на р. Цибрица. Отклоненията от него в посока към Лом от Якимово през Комощица, от Вълчедръм и Разград през Мокреш, от Златия Г. Цибър през Ковачица допринасят за осъществяването на стопанските връзки между селищата.

Селищата в северната част на агломерацията са разположени на десния склон на р. Цибрица, който е къс, но стръмен, с нарязан релеф и среден наклон 3,5°. Уместно е да подчертаем отрицателното въздействие в селищната агломерация на свлачищата, които не са изключително рядкост. Например в края на 70-те години в с. Разград стана негодна за ползуване новопостроената сграда (фурна и баня) поради провалението на силен свлачищен процес. Често се случват пропускания на жилищни сгради в селата Златия, Разград и Г. Цибър, които са непосредствено в зоната на свлачищния бряг. Въпреки въздействието на това отрицателно явление селищата са застроени гъсто поради икономия на обработваема земя и заради заветната защита от северозточните студени ветрове.

По десния лъсоча склонов бряг се наблюдават характерни ерозионни форми — фунии. „Това са дълбоки врязвания в горния брягов ръб с отвесни склонове и широко коритно дъно.“³ По тях минават пътища, обслужващи селскостопанското производство. Те свързват селищата, разположени в долината на р. Цибрица с обривирния на изток плосък рид Златия, където е голямата част от обработваемата им земя.

В северната част на селищната агломерация е Долноцибърската низина — 20 км² площ. Почвената покривка и достатъчната влага са добра предпоставка за отглеждането на коноп. Построената западно от с. Д. Цибър конопена фабрика допринася за по-пълната специализация на агломерацията в конопипроизводство.

Селищната агломерация има умерено континентален климат. През лятното полугодие западните и северозападните ветрове бързо изсушават почвата и намаляват почвената влага. Това налага прилагане на изкуствено напояване. То се изисква и от ниската годишна сума на валежите — около 500 мм. Изградените микроклиматични системи при Златия, Разград, Дунавската напоителна система „Шишманов вал“ при с. Г. Цибър и тази при с. Станево частично решават проблема за напояването. Водите на р. Дунав са резерв за по-нататъшното усъвършенстване на хидромелиоративния фонд.

Някои климатични елементи имат негативно отражение, например сезонното разпределение на валежите е неблагоприятно. Продължителните валежи през есента не позволяват бързото и

³ Мишев, К., Асиметрията на релефа в западната част на Дунавската хълмиста равнина (между реките Огоста и Скомя), Изв. на ГИ на БАН, т. III, С., 1957, стр. 36.

навременно прибиране на гроздето, захарното цвекло. Продължителните мъгли също имат отрицателен народностопански ефект.

За преуспяващото селско стопанство в агломерацията от голямо значение са почвените ѝ ресурси. Преобладаващо разпространение имат черноземите, които са едни от най-плодородните в страната. В почвения фонд най-голям е относителният дял на карбонатните, следвани от типичните и слабо излужените черноземи, върхове които виреят пшеница, ечемик, царевица, захарно и кръмно цвекло, фасул, фий, люцерна, слънчоглед и т.н. Специализацията в зеленчукопроизводството е определена и от ливадно-черноземните почви. Още повече консервното предприятие край Вълчедръм засилва този процес.

Обединяващо звено за формирането и развитието на селищната агломерация „Цибрица“ са и съответните обществено-икономически предпоставки.

В генезиса и развитието на агломерацията се разкриват 3 периода — до Освобождението 1878 г., капиталистически и социалистически. Основен обединяващ фактор се явява селскостопанско производство, което е допринесло до съсредоточаването на селищата в поречието на р. Цибрица и за тяхното стопанско-териториално разрастване. Спояваща роля има и шосето Д. Церовене—Д. Цибър, тъй като по него се осъществяват основните стопански връзки между селищата.

До Освобождението 1878 г. в поречието на р. Цибрица са съществували много малки села с неугледен външен вид. Хората живеели в тъй наречените „уземни“ къщи. Те са описани в работите на Ф. Кайниц⁴, Г. Гунчев⁵ и др.

През капиталистическия период тук идват за земя заселници от Берковско, Белоградчишко и Кулско. Така селата увеличават многократно своето население и териториално се разрастват. Статистически данни от 1880 г. до 1944 г. населението на агломерацията се утроява.

„Селото Вълчедръм с неговите 6699 ж. (1927 г. — б. а.) е по-голямо от 50 български града, между които... Берковица (595 ж.), Фердинанд (сегашият окръжен град — б. а.) и др.“⁶ Голямо село е било и Прогорелец, сега квартал на с. Якимово, което през 1934 г. по броя на жителите си оставя зад себе си 24 града.

Плодородните земи са привличали и много сезонни работници. „Само край Цибрица през текущата година (1927 — б. а.) има 300 души от Русенско, Горнооряховско и Търновско, които работят зарават в десетина големи стопанства.“⁷

⁴ Kainitz, F. — Donau Bulgarien und der Balkan, Leipzig, 1875—1879

⁵ Гунчев, Г. — Уземните къщи в Дунавска България, Год. на СВ кн. XXX, С., 1934, 76 стр.

⁶ Попов, Д. — Град Лом и околията му (икономическо развитие кратки географски и исторически бележки), Лом, 1927, стр. 43.

⁷ Попов, Д., цит. съч., стр. 255.

Проявлението на големи миграции към селищната агломерация и високата раждаемост довеждат до увеличаване на броя на населението ѝ до 32 620 д. (1946 г.) и до аграрна пренаселеност. Така тя има в края на капиталистическия период 70,7 д./км² географска гъстота, при съответно за България 63 д./км².

През капиталистическия период процесът на агломерирание на селата е бил в зачатъчно състояние. Съвсем слаби са били икономическите връзки между тях. Слабата материално-техническа база и недоизградената инфраструктура са задържали развитието им. Така например Д. Попов в приложената карта на Ломска околия от 1927 г. показва⁸, че още не е съществувала единна шосейна връзка между селата от поречието на р. Цибрица, а само междуселски коларски пътища.

През социалистическия период настъпиха съществени количествени и качествени изменения на икономическия и социалния живот, които доведоха до повишаване степента на агломерирание на селищата в поречието на р. Цибрица. При усъвършенстване на териториалната организация на производителните сили се наблюдава окрупняване на селата. Този процес на сливане на селищата намира и своето административно потвърждение.

В проучваната територия през 1946 г. селищата са 15, а днес те са 11 на брой (вж. фиг. 1). Село Якимово е образувано от сливането на 3 села — Прогорелец, Котеновци и Войници (1956 г.); с. Разград е образувано от 2 села — Крумово и Разград махала (1955 г.); с. Златия също е образувано от 2 села — Калугер и Куле махала (1955 г.).

Днес съществуват слети форми на селищата, които все още административно са отделени, например отстоянието между селата Разград, Златия и Игнатово, както и между Якимово и Черни връх е само няколко метра. Фактически в долното поречие на р. Цибрица агломерацията е придобила форма на богат и красив агроград от селата Разград, Златия и Игнатово. Тяхното единство при нощно осветление е особено видно.

За единството на селищата в агломерацията допринесе най-вече селското стопанство, понеже бяха построени над 15 големи стопански дворове и ферми. Те са ориентирани северно и южно от селищата. Така още по-ясно се открие ленточната селищна форма на застрояване покрай р. Цибрица и шосето Д. Церовене—Д. Цибър като резултат от процеса на агломерирание и сливане.

В заключение можем да обобщим, че в селищната агломерация „Цибрица“ повече от 2/3, или 69,0% от зоната покрай р. Цибрица, е непрекъснато застроена, т. е. от 35-километровото отстояние между Д. Церовене и Д. Цибър, непосредствено са застроени над 24

⁸ Попов, Д., цит. съч. стр., 265.

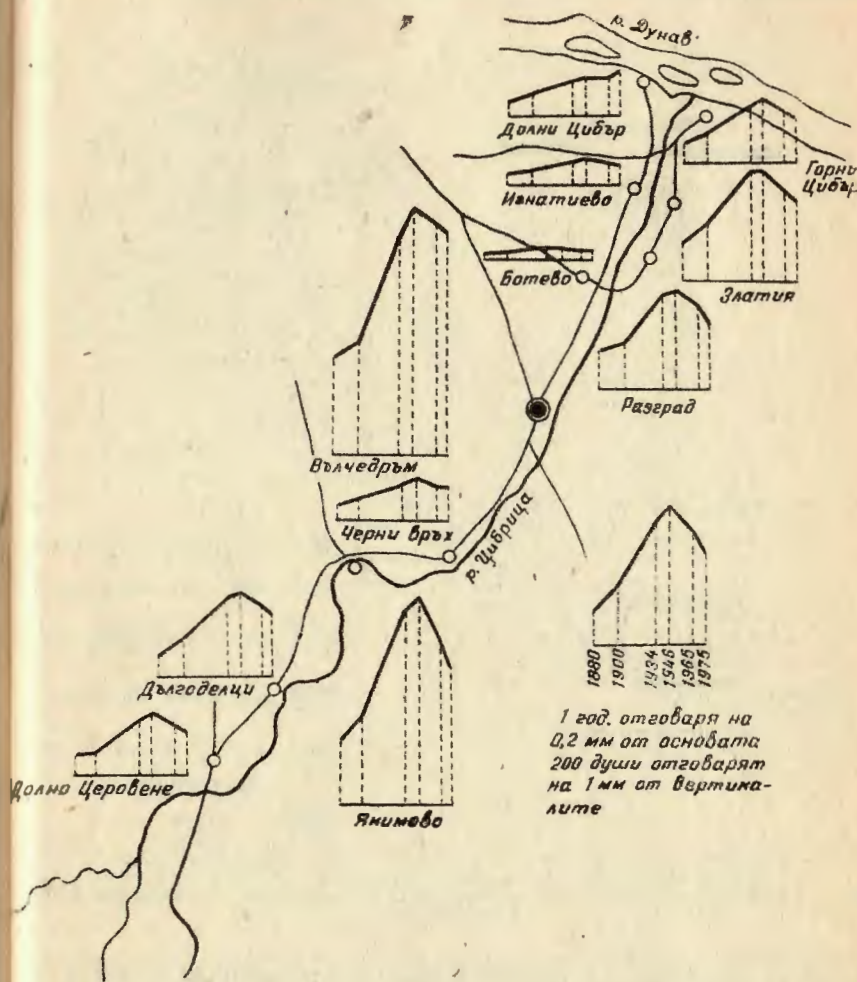
км. Рационалното в тази териториална организация е, че източно и западно от ленточната селищна форма е стопанисваната земя, която все още тук е основно средство за производство.

Фиг. 1. Картохеми на селищната агломерация в поречието на река Цибрица през 1946 г. и 1975 г.

През социалистическия период се наблюдава тенденция на непрекъснато намаляване на населението в селищната агломерация „Цибрица“, което при последното преброяване на 2. XII. 1975 г. достига 24 856 д. Темпът на намаление е висок и сега населението е по-малко, отколкото през 1946 г. (първото преброяване при социализма). Това е характерно не само за цялата агломерация, но и за отделните селища. От 1880 г. те непрекъснато увеличават

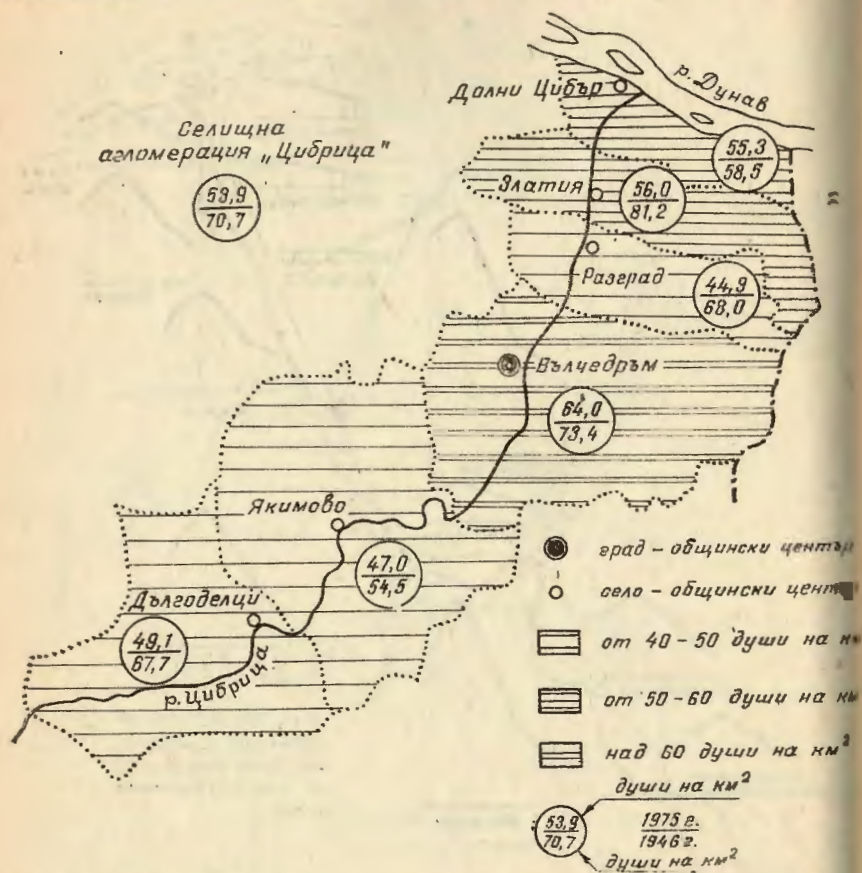
роя на населението си до 1944 г., а след това в резултат на голямата „изселническа вълна“, понижената раждаемост и т. н. започват да намаляват населението си (вж. фиг. 2).

Фиг. 2. Промени в броя на населението в селищната агломерация „Цибрица“ по населени места

Неминуемо този процес се отразява и върху намаление на географската гъстота от 70,7 д./км² (1946 г.) на 53,9 д./км² (1975 г.) — вж. фиг. 3. Тя е сравнително ниска в сравнение с тази на България — 78,7 д./км² за 1975 г. — вж. фиг. 3.

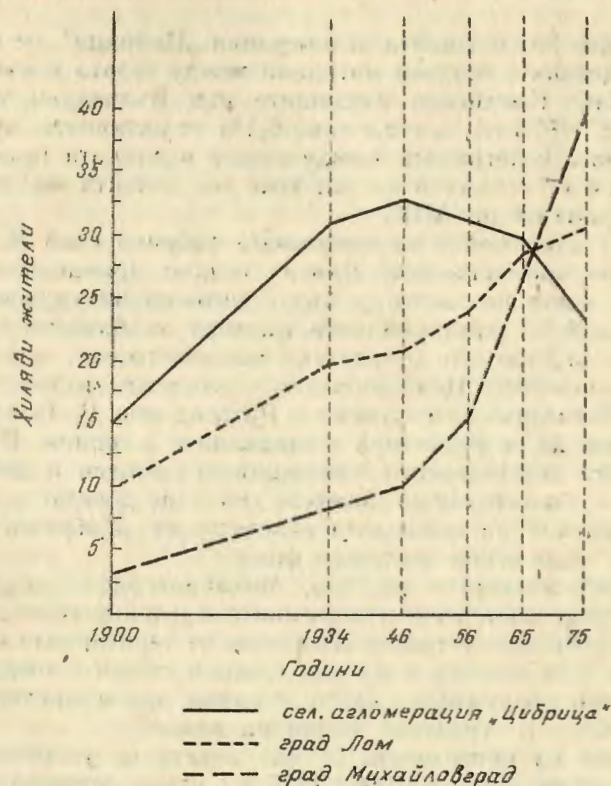
Селищната агломерация „Цибрица“ заема особено място между микрорайонните центрове Михайловград и Лом, които в резултат на стопанското развитие в последните години увеличават бързо населението си — вж. фиг. 4. Селищата в поречието на р. Цибрица

Фиг. 3. Географска гъстота на населението в селищната агломерация „Цибрица“ за 1975 г.

ца засега не могат да представляват микрорайонна селищна система. Изследвайки икономическите връзки и интензитета на трудовите миграции, пътуванията на население и т. н., се установява гравитация на северната и средната част на агломерацията към Лом, а на юг тази гравитация съществено отслабва поради чувствителното нарастване влиянието на микрорайонния и окръжен център Михайловград. Това в голяма степен се отнася за общини Дългоделци и Якимово.

Град Вълчедръм се откроява като средишно селище на агломерацията „Цибрица“. Неговото евентуално прерастване в микрорайонен център в перспектива е свързано със значително повишаване на икономическия му потенциал. Но в интерес на истината

Фиг. 4. Изменения в броя на населението на селищната агломерация „Цибрица“ и микрорайонните центрове Лом и Михайловград

отбелязваме, че е налице относително изоставане в икономическото развитие на Вълчедръм. През 50-те години той е имал по-голямо влияние в селищната агломерация и чрез застъпените тук промишлени предприятия: 2 валцови моторни мелници, 5 водни мелници, 2 маслобойни, 1 цигарена фабрика, 2 маджунарници, 2 дарака, 1 тъкачно предприятие.⁹

⁹ Пенков, И. и др. — Най-голямото село в България — Вълчедръм, сл. География, кн. 5, 1953 г., стр. 9.

Днес въпреки развитието на известна промишленост — консервно предприятие за преработка на зеленчуци (главно домати) и плодове на АПК, малък машиностроителен цех, многоотраслов промкомбинати и ТПК и други малки цехове, неговото влияние е значително по-слабо, отколкото съответното на Михайловград и Лом.

В границите на селищната агломерация „Цибрица“ не са характерни ежедневните трудови миграции между селата и към единствения ѝ град. Ежедневно входящите във Вълчедръм трудови кадри са 223 д. (1975 г.), което е само 6,1% от активното му население. Сегашното интегриране между селата и тяхната гравитация към Вълчедръм се осъществява най-вече по линията на селското стопанство в рамките на АПК.

В селата с изключение на конопената фабрика край Д. Цибър няма застъпена промишленост. Липсва голяма промишлено предприятие, чрез което на място да бъдат ангажирани трудовите ресурси. Съобразно с териториалните фактори необходимото предприятие може да бъде или от отрасъл машиностроене, или от химическа промишленост. Целесъобразно е неговата местоустановка да бъде във Вълчедръм, евентуално в Разград или Д. Цибър. Необходимо е това да се реализира в следващите 5 години. В противен случай сега действащите миграционни процеси и депопулацията, която е характерна за повечето села, ще доведат до значително обезлюдяване на селищната агломерация „Цибрица“, която има удобен и съвременен жилищен фонд.

Поради отдалечеността на Лом, Михайловград и други промишлени центрове постепенно ежедневните и периодичните трудови миграции се превръщат в трайно изселване от територията на агломерацията. За това спомага и все още слабата степен в комплексното ѝ обществено обслужване, както и някои други предпоставки, отделящи селския от градския начин на живот.

Въз основа на проведената от нас анкета се установява, че само за 10-годишен период (1966—1975 г.) извън селищната агломерация „Цибрица“ са се изселили 5692 д., което е 22,9% от постоянното ѝ население през 1975 г. Що се отнася до посоките на тези изселвания, София е поела 17,5%, Михайловград 16,8% и Лом 16,6% от общо изселилите се извън агломерацията.

Причините за изселванията са най-различни, като 47,6% са поради „Смяна на работа“.¹⁰ За същия период броят на заселените в селищата на агломерацията е над 5 пъти по-малък от изселените,

¹⁰ Всички обработени от нас основни статистически и анкетни данни в таблични форми, свързани с показатели за населението, трудовите ресурси, баланса на земята и др., не ще бъдат публикувани тук поради липса на място, а ще бъдат предоставени на вниманието на ОНС Михайловград и заинтересованите ведомства.

като причините имат не стопански характер — сключване на брак, придружаване на съпруг или съпруга и т. н.

В диалектическа връзка с изселническите процеси е и нарушената възрастова структура в селищната агломерация „Цибрица“. Над половината от изселените са в трудоспособна възраст — до 40 години. Трайна тенденция е интензивното намаляване на населението в подтрудоспособна и трудоспособна възраст и значително увеличаване на групата в надтрудоспособна възраст.

Основен проблем на населението в селищната агломерация „Цибрица“ си остават отрицателните демографски процеси. Ниската раждаемост не може да компенсира нарастващата смъртност и оттам се явява естествено намаляване на населението.¹¹ Изключение прави Д. Цибър, където естественият прираст се дължи на различните народностни групи, а във Вълчедръм и на по-благоприятната възрастова структура.

От анализа на средногодишните демографски показатели за 10-годишен период се налага изводът, че селищата губят населението си предимно за сметка на изселванията.

Съотношението между градско и селското население недвусмислено показва, че селищната агломерация има „селски“ характер. През последното преброяване на 2. XII. 1975 г. селското население е 70,5%, при 42,0% за страната ни.

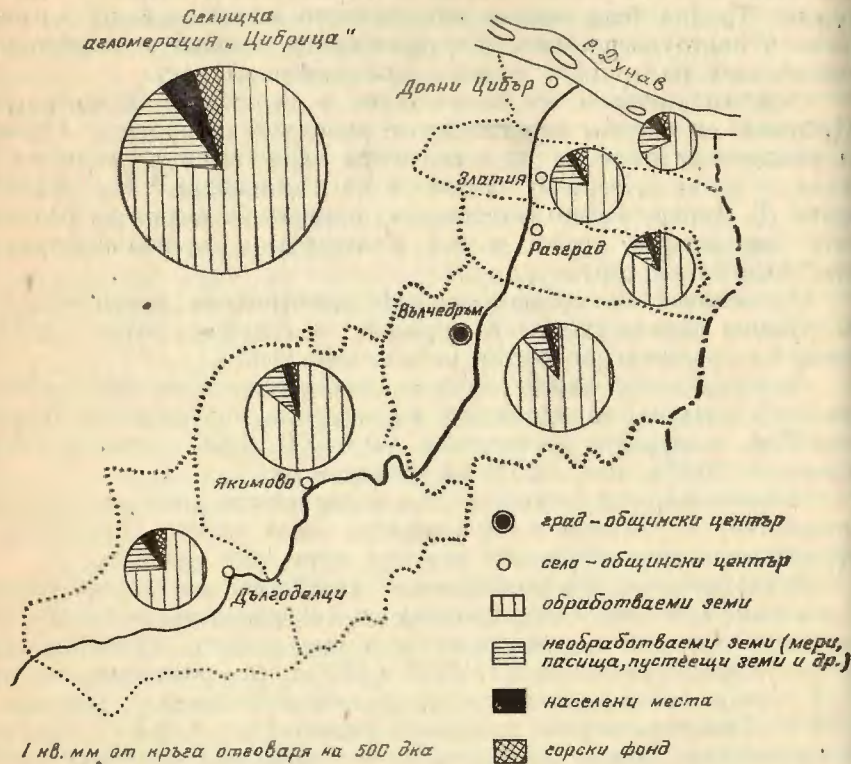
Моноотрасловата структура на стопанството (най-вече селско стопанство) в селищната агломерация дава своето отрицателно въздействие върху трудовите ресурси и тяхната заетост.

В резултат на комплицираното въздействие на демографските и социално-икономическите фактори се наблюдава чувствително намаляване броя на активните лица в проучваната територия. По данни от преброяванията през 1965 и 1975 г. се установява, че през този период броят на икономически активните лица е намалял с 5791 д. Тази отрицателна тенденция се проявява и при сравняване съотношението между активните и неактивните в агломерацията. Докато през 1965 г. за всички селища това съотношение е било в полза на активните, то през 1975 г. картината е точно обратна.

За анализирания период се увеличава броят на икономически неактивното население от 11 199 д. (1965 г.) на 13 203 д. (1975 г.), или увеличаването е с 2004 д. При съпоставяне увеличението на икономически неактивните лица с процеса на намаляване броя на икономически активните лица (5791 д.) се налага още веднъж изводът, че по-голяма част от активните лица, които са в трудоспособна възраст, са напуснали селищната агломерация и са потършили приложение на своя труд в други части на страната ни.

¹¹ За коригиране на понятието отрицателен естествен, механичен и действителен прираст въвеждаме съответно термина естествено, механично и действително намаляване на населението.

За комплицирания характер на проблемите в агломерацията може да се съди от фактите, а именно: а) от отрицателните демографски процеси; б) от влошената възрастова структура; в) от привлекателността на средните и големите градове. Те дават отражение

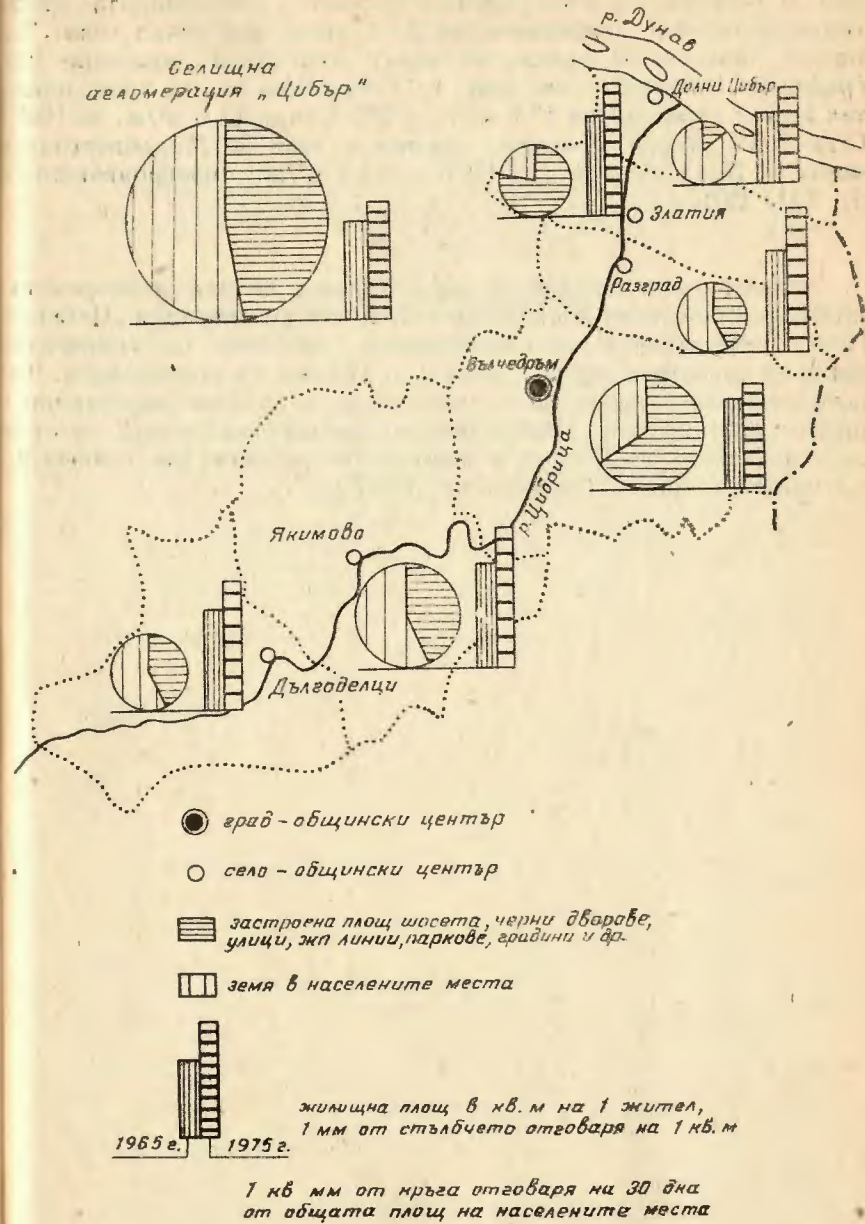

Фиг. 5. Баланс на земята на селищната агломерация „Цибрица“ — 1973 г.

и върху развитието на основния отрасъл (селското стопанство) в селищната агломерация „Цибрица“.

Наблюдава се процес на недостиг на трудови кадри за селското стопанство (механизатори, животновъди и др). Възниква проблемът за най-рационалното използване на обработваемата земя. Селскостопанският фонд заема голям процент в баланса на земята (92,6), като обработваемата земя е 384 006 дка, или 83,6% — вж. фиг. 5.

Накрая, разбира се, не на последно място, остава открит проблемът за оползотворяване на свободния жилищен фонд и на големите дворове в обхвата на селищната територия, които са над 9000

Фиг. 6. Структура на селищната територия и жилищна площ на 1 жител от селищната агломерация „Цибрица“ за 1975 г.

дка. В резултат на демографските процеси и изселванията средно годишно остават необитаеми по 2—3 къщи във всяко село. Този процес дава своето отражение върху показателя „жилищна площ средно на 1 жител“ — вж. фиг. 6. Установява се, че този показател вече е нараснал на 17,0 м²/ж. (1975 г.) при 13,6 м²/ж. за 1965 г. Сега той е много по-голям, сравнен с този за Михайловградски окръг — 15,3 м²/ж. и за НРБ — 13,3 м²/ж. (преброяването от 2. XII. 1975 г.).

* * *

Налага се в заключение да изтъкнем, че при планирането необходим по-особен подход към селищната агломерация „Цибрица“. Почти всички социално-икономически проблеми са универсални както за отделните селища, така и за селищната агломерация. Тялото решаване трябва да е комплексно и да бъде адресирано цялата агломерация. Необходимо е дългосрочна целева програма за стопанското укрепване и социалното развитие на селищата на цялата селищна агломерация „Цибрица“.

ECONOMIC AND GEOGRAPHIC ANALYSIS AND PROBLEMS OF THE SETTLEMENT AGGLOMERATION ALONG THE VALLEY OF TSIBRITSA RIVER

I. Penkov and M. Mihailov

Summary

The unifying factors for the formation and development of the settlement agglomeration of 'Tsibritsa' so far are: the agriculture, the transport network, the common use of the Tsibritsa river, the soil resources, etc.

69,0% of the buildings in the agglomeration are situated alongside the river and the road from D. Tserovene to D. Tsiber. The advantage of such a territorial organization is that on the east and on the west side of this lineal settlement lies the cultivated land which is still the main means of production.

The economic and geographic analysis had revealed some of the existing problems of the settlement: the need to prevent the migration of the local population, the most effective use of the land and its resources, as well as the buildings and other facilities of the settlement in view of its prospects for social and economic development, and the need of further industrialization.